

Vatan İçin Yaşanmış Bir Ömür; Ord. Prof. Dr. Tevfik Salim Sağlam***A Life Spent for The Country; Ord. Prof. Dr. Tevfik Salim Sağlam****Ahmet Başustaoglu¹**¹Prof. Dr., Başkent Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıbbi Mikrobiyoloji AD.<https://orcid.org/0000-0002-2571-0637>**Öz**

Yirmiyedi Mayıs 1882'de İstanbul'da başlayan, "Sürekli çalışmak- Sürekli yaratmak- Sürekli hizmet" ile geçen ve 11 Temmuz 1963'de yine İstanbul'da sona eren seksen bir yılı bulan ve her dakikası vatan ve insanlık yararına geçirilen bir ömür. Dört Aralık 1903'de, Gülhane kapısından genç bir stajyer olarak girdi. Stajyer, asistan, başasistan, hoca ve başhekim, komutan olarak; kendi deyimiyle, ömrünün en güzel ve en zevkli zamanlarını Gülhane'de geçirdi. Ömrü boyunca vatan, ilim ve insana olan bağlılığını korudu. Hayatının sonuna kadar Gülhane'nin bütün gelişimini yakından takip etti. Gülhane tarihinin başlangıç dönemini yaşamış birkaç kişiden biridir. Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Türk Ordusu'nun sağlık hizmetlerine bizzat katılmış, yönetmiş, bulaşıcı hastalıklarla savaşı planlamış ve uygulanmasını sağlamıştır. Cumhuriyetin başlangıcı ile birlikte Gülhane'de askeri doktor eğitimine devam etti. Emeklilik sonrası İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde çalıştı ve 1933-1934 yıllarında dekanlık, 1943-1952 yıllarında rektörlük görevinde bulunmuştur. Dört Ekim 1950'de Legion D'honneur Officier Nişanı ile onurlandırıldı. Verem Savaşı Teşkilatı, UNESCO Türkiye Milli Komitesi, Türkiye Halk Sağlığı Eğitimi Teşkilatı gibi kuruluşlarda çalışarak, yetmiş yaşından sonrada üretken olunabileceğini, vatana hizmet edilebileceğini gösterdi. Tevfik Sağlam son yüz yılda Türk milletinin yarattığı ciddi ahlak, ilim, karakter örneklerindedir.

Anahtar Kelimeler: Tevfik Sağlam, Gülhane, Verem Savaşı Teşkilatı.**ABSTRACT**

A life that started on May 27, 1882 in Istanbul, passed with "Continuous work - Constant creation - Constant service" and ended in Istanbul on July 11, 1963, eighty-one years, every minute of which was spent for the benefit of the homeland and humanity. On December 4, 1903, he entered the Gülhane as a young intern. Then, assistant, chief assistant, and chief physician, commander; In his own words, he spent the best and most enjoyable times of his life in Gülhane. He maintained his ties to homeland, science and people throughout his life. He followed Gülhane's development closely until the end of his life. He is one of the few people who lived through the beginning of Gülhane's history. He personally participated in the health services of Turkish Army on the Caucasus Front in the Balkan War and the First World War, managed it, planned the war against infectious diseases and ensured its implementation. With the beginning of the Republic, he continued his military work in Gülhane. After retirement, he worked at Istanbul University Faculty of Medicine and served as dean in 1933-1934 and as rector in 1943-1952. He was honored with the Legion D'honneur Officier Order on October 4, 1950. By working in organizations such as the Tuberculosis Fight Organization, UNESCO Turkey National Committee, and the Turkish Public Health Education Organization, he showed that one can be productive and serve the country even after the age of seventy. Tevfik Sağlam is a doctor, a soldier and a teacher who deserves the title of hero beyond military service, with his examples of serious morality, science and character created by the Turkish nation in the last hundred years.

Keywords: Tevfik Sağlam, Gülhane, Tuberculosis Fight Organization.

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2023;13(Özel Sayı):6-17

DOI: 10.31020/mutfd.1401097

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 6 Aralık 2023; Kabul Tarihi – Accepted: 19 Aralık 2023

İletişim – Correspondence Author: Ahmet Başustaoglu <basustaoglu@gmail.com>

Giriş

Yirmiyedi Mayıs 1882’de İstanbul’da başlayan, “Sürekli çalışmak- Sürekli yaratmak- Sürekli hizmet” ile geçen ve 11 Temmuz 1963’de yine İstanbul’da sona eren seksen bir yılı bulan ve her dakikası vatan ve insanlık yararına geçirilen bir ömür.

Dört Aralık 1903’de, Gülhane kapısından genç bir stajyer olarak girdi. Stajyer, asistan, başasistan, hoca ve başhekim, komutan olarak; kendi deyimiyle, ömrünün en güzel ve en zevkli zamanlarını Gülhane’de geçirdi.

Ömrü boyunca vatan, ilim ve insana olan bağlılığını korudu. Hayatının sonuna kadar Gülhane’nin bütün gelişimini yakından takip etti. Gülhane tarihinin başlangıç dönemini yaşamış birkaç kişiden biri olan Tefik Sağlam, “Ben her vakit Gülhane’deyim, Gülhane’de kalacağım, çünkü insan Gülhane’ye bir defa girer fakat ondan hiçbir vakit çıkmaz ve çıkamaz.” (1927) demiş bir Gülhane aşığıdır.

Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Türk Ordusu’nun sağlık hizmetlerine bizzat katılmış, yönetmiş, bulaşıcı hastalıklarla savaşı planlamış ve uygulanmasını sağlamıştır. Cumhuriyetin başlangıcı ile üniversite hocalığı ve verem savaşı için dünyaya örnek olacak çalışmalara imza atmıştır.

Tefik Sağlam son yüz yılda Türk milletinin yarattığı ciddi ahlak, ilim, karakter örneklerinden ve özellikle Balkan ve Kafkas cephesindeki yaptıkları ile kahraman sıfatını askerliğin de ötesinde hak etmiş bir doktor, bir asker ve bir hocadır.

Vatan için düşünmeden kanını ve canını vermenin vatanseverlik ölçüsü olarak yetersiz kaldığı günümüze göre, Tefik Sağlam kendi çağının ötesinde bir vizyonerdir. Pozitif ilmin dünyamızı yönettiğine şüphe olmayan bu çağda; benliğini bilgiyle dolduran ve bu bilgiyi cömertçe, son damlasına kadar vatani ve insanları yararına harcayan Tefik Sağlam bu özellikleri; dünya imrenerek izlerken özgürlük mücadelesi veren bir milletin savaş ve kuruluşunda; mesleği, kişiliği ve kahramanlığıyla bütünleştirerek yer almış bir vatanseverdir.

Yirmiyedi Mayıs 1882’de doğdu. Annesi çok küçük yaşta, henüz ilkokulu bitirmeden önce öldü, babası öldüğü zaman Tıbbiyyenin üçüncü sınıfında öğrenciydi.

Tefik Salim’in, eğitim dönemi ülkenin bin bir zorlukla çalkalandığı talihsiz yıllardı. İmparatorluk dağılıyor, Balkanlar isyanlarla kavruluyordu. Avrupa ülkelerinin içinde bulunduğu siyasi karmaşaya karşın, bilim ve tıp alanında çok önemli gelişmeler yaşanıyordu.

Asistanlık dönemi önemli başarılarla doludur. Yeni bulunan frengi mikrobunu ülkede ilk gösteren, menenjitli hastalarda belkemiğinden su alma yöntemini Türk hekimliğine yerleştiren, sıtma ve kan hastalıklarıyla ilgilenip birçok yenilikler ortaya koyan Tefik Salim; Gülhane’nin modern ve genç bilim insanı hocası Süleyman Numan’ın vazgeçilmez yardımcısı, bilgi ve araştırmaya doymayan bir asistan oldu. 1904 yılında pekiyi derecede uzmanlık belgesini aldı.

Tefik Salim eşi Naile Vesile hanımla 22 Mayıs 1919’da evlendi. Naile Vesile Hanım İstanbul’da köklü bir aile olarak bilinen, ataları Osmanlı sarayında Hazinedarlık yapan Merter ailesinin kızıydı. Tefik Salim’in Naile Vesile hanımla evliliği 25 yıl sürdü ve 1943’de eşini kaybetti. Naile hanım evliliği boyunca eşine destek olmuş, her ortamda onu temsil etmiş tam bir İstanbul hanımefendisiydi. Ölümünden sonra Tefik Sağlam Paşa kalan mirasını, Verem Savaş Derneği’ni kurarak buraya bağışladı. Miras sayesinde dispanserler açıldı, laboratuvarlar kuruldu ve veremle mücadele çalışmaları yapıldı.^{1,2}

Okul Dönemi

Peykane Sokak Üçler Okulu’nda 1888’de ilköğretimine başladı. 23 Mayıs 1891’de Soğuk Çeşme’deki Askeri Rüştiye’ye girdi. Rüştiyeyi tamamladıktan sonra yakın arkadaşı Saim’le baş başa verip askeri hekim olmaya karar verdiler ve babasının desteğiyle 2 Nisan 1894’de Çengelköy Tıbbiye İdadisi’ne başladı ve sınıfının 13’üncüsü olarak mezun oldu ve Sarayburnu Demirkapı’daki Askeri Tıbbiye Okuluna geçti. Tıbbiye

elbiselerini giyip, (6 Mart 1898) kılıcını kuşanmış olarak “Mektebi Tıbbiye-i Şahane”ye başladı. Tıbbiye’deki imtihanları başarıyla verip 2 Eylül 1903’de sınıf üçüncüsü olarak diplomasını aldı ve Tabip Yüzbaşı rütbesiyle 1898’de Rieder Paşa’nın yönetiminde kurulan Gülhane’ye başladı. Tevfik Salim asistanlık eğitimi sonrası, 1906’da Tıp Fakültesi’nde sınavla Süleyman Numan’ın yanına poliklinik asistanı ve daha sonra laboratuvar şefi oldu ve 1903’ten 1914 senesine kadar 11 sene onunla çalıştı.^{1,2}

Balkan Harbi Hatıraları (1912-1913)

Osmanlı İmparatorluğu’nun mirasına konmak için sabırsızlanan Avrupa devletlerin teşvikiyle, Rumeli bir barut fıçısı haline gelmişti. Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Çok geçmeden Balkan Harbi başladı. Karadağ, Bulgaristan ve Sırbistan’ın Makedonya’yı almak için yaptıkları ittifaka Yunanistan da katılmış ve Osmanlı Hükümeti, 3 Ekim 1912’de Bulgaristan ve Sırbistan’la ve 5 Ekim’de Yunanistan’la savaşa girmişti.

Sefer hazırlığı on gün kadar sürdü. İştih Redif Fırkası’na gitme emrini aldı ve 18 Ekim 1912 Perşembe günü kafile halinde Sirkeci’den yola çıktılar. Sırp ordusunun Pirlepe boğazına dayandığı, 15. Fırka’nın geri çekilmesiyle cephenin bozulduğu haberi geldi.

Hastaneye ulaştıklarında yorgunluk ve soğuktan perişandılar. Tevfik Salim, 10 Kasım’da Menzil Başhekimisi Salih Bey’i görmeye gittiğinde, hekim ihtiyacı nedeniyle Manastırda kalması emrini aldı. Doktor Abdullah’la birlikte hastalarıyla kaldılar. Telaş ve korku içindeki hastaları sakinleştirmeye çalıştılar. 19 Kasım’da kiliseler çanlarını çalmaya başladığında Belediye Reisi ve Müftü teslim olmak üzere Sırp Komutana gittiler.

İşgal başladığında istek üzerine hastaneyi boşaltıp hastalarını İdadi Mektebi Hastanesi’ne naklettiler ve Bulgar Mektebi’ni Sırlara teslim ettiler. Sırp Komutan Corçoviç Cenevre Antlaşması uyarınca Türk sağlık personelinin serbest olduğunu, işi biten personelin memleketine dönebileceğini söyledi. Oluşan kafile 2 Aralık’ta yola çıktı. Tuna köprüsünü geçip Macaristan topraklarına girdiklerinde, bir buçuk ay süren korkunç felaketten canlarını kurtarmışlar ama asırlarca sahip olduğumuz koca bir ülkeye veda etmişlerdi.

Tevfik Salim Harbiye Nezaretine Sağlık İşleri Başkanı Besim Paşa’yı görmeye çağırıldı. Besim Paşa Çatalca Cephesi’nde uzman doktorlara ihtiyaç olduğunu söyleyerek oraya gitmelerini emretti. Tevfik Salim Karaburun sıhhiye bölüğü hekimliğine gönderildi.

Bir hastanın bütün vücudunda kızamığa benzer döküntüler görüp hastalığın tifüs olduğunu anladılar. O zamana kadar hiç tifüs görmemişlerdi ama klinik tablo şüpheye yer vermeyecek kadar açıktı. Bütün hastaneyi kontrol edince dört vaka daha buldular. Hastaneye yeni hasta kabul etmiyor ve geriye hasta göndermiyorlardı. Çok geçmeden Tevfik Salim de vücudunda kırıklık hissetmeye başladı. 18 Mart’ta ateşi 39°C’ye yükseldi ve döküntüler başladı. Doktor arkadaşları hemen İstanbul gönderilmesine karar verdi. Çağaloğlu’ndaki evine nakledildi. Hastalığı çok ağır geçti. Dalgın ve halsizdi. Ateşi 14 gün sürdü ve ancak bir ay sonra sokağa çıkabildi.

Tevfik Salim iyileştikten sonra Haydarpaşa Hastanesi Üçüncü İç Hastalıkları Kliniği’nde bu konuyu incelemeye, aydınlatmaya karar verdi. Bütün hastalarda kan kültürü, aglütinasyon, lökosit sayımı gibi testleri yaptılar. Bu sırada Neşet Ömer kendi kliniğinde yatan hastaları tifo diye takdim ediyor, bakteriyoloji ’ye etki ederek bu vakaların orduya tifo diye bildirilmesini sağlıyordu. Yeterli miktarda doküman topladıktan sonra fakülte dekanından izin alarak, Tıp Fakültesi büyük konferans salonunda “tifüs” konusunda bir konferans vereceğini duyurdu. Karşıt görüştekiler dahil herkesi davet etti. Neşet Ömer haksız olduğunu anladığı için konferansa gelmedi. Herkes dinlemeye gelmişti. Tevfik Salim vakaların klinik, serolojik özelliklerini iyice açıklayarak tezini savundu. Sonunda çok alkışlandı ve karşıt görüştekilerden kimse söz almadı. Haydarpaşa Hastanesi o günden sonra bu tip vakaları tifüs diye bildirmeye başladı.^{1,2}

Üçüncü Ordu Sıhhiye Reisliği (1915–1918)

Birinci Dünya Savaşı patlayınca, 3 Ağustos 1914'te hemen genel seferberlik ilan edildi. İngiltere ve Rusya Osmanlıya savaş ilan etti. Çanakkale Boğazının geçilerek İstanbul'un işgaline karar verildi. Seferberlik ilanı ile savaşın başlaması arasında yaklaşık 3–4 ay süre vardı. Bu süre, hazırlık için bütün sağlık teşkilatına paha biçilmez bir zaman sağladı. Bu dönemde Tevfik Salim Birinci Kolordu Hıfzıssıhha Müşavirliği'ne tayin edildi.

Tevfik Salim'i Harbiye Nezaretine çağıran Mahmut Kamil Paşa; *“Üçüncü Ordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa Erzurum'da tifüsten vefat etti. Beni Üçüncü Ordu Komutanı yaptılar. Acele hareket edeceğim. Benimle gelirmisin?”* dedi. Tevfik Salim; *“Emredersiniz, hazırım”* diye cevap verdi.

Seferberlik başlangıcından harp ilanına kadarki üç aylık sürede 3. Ordu'da bölgenin dağınıklığı ve araç eksikliğinden dolayı yığınaklar güç yapılabilmiş, eksikler tam tamamlanamamıştı. Sağlık teşkilatı son derece yetersizdi. Ordunun hasta yatak mevcudu 4.650 yataktan ibaretti. Hasta nakil organizasyonu yoktu. Kıtalar hastalarını kendi vasıtaları ile civar hastanelere göndermek zorundaydı. 5 Ekim 1914'de, mevcut 234 doktorun çoğu kıtalardaydı. Aynı dönemde, kış ve sefalet sonucu hastalıklar artarken, tifüs ve geri gelen ateş salgınları da başladı. Sefalet bütün dehşeti ile meydana çıkmıştı. Erzurum'da 5.000 hasta için 29 doktor vardı. Bunların bir kısmı da idari işlerde çalıştığından 250 hastaya bir doktor düşüyordu ve mevcut doktorların birçoğu yatağa serilmişti.

17 Şubat 1915 akşam saat altıda, Komutan Mahmut Kâmil Paşa ile birlikte oldukça kalabalık bir karargâh heyetiyle Haydarpaşa'dan trenle hareket ettiler. 9 Mart 1915'te, Erzurum hükümet konağında 3. Ordu Sıhhiye Reisi İbrahim Tali Bey'le görüştüler. Komutan görevinde kalmasını rica etti ve Tevfik Salim'in onun emrinde çalışacağını söyledi. Fakat İbrahim Tali Bey kabul etmedi. Salonun bir köşesine çekilip Tevfik Salim'e ordu'nun sağlık durumu hakkında kısa bir açıklama yaptı. Ordunun tek bir seyyar etüvü olduğunu, onun da cepheye gönderildiğini öğrendi. Devir teslim işlemi bu kadarla kaldı ve Tevfik Salim 14 Mart 1915'te resmen Üçüncü Ordu Sıhhiye Reisliğine atandı. 10 Mart 1915'de Erzurum Hastanesi'ni ilk gezdiğinde, şahit olduğu perişanlık karşısında irkildi. Ateşler içinde yatan subay ve erlere bakacak insan yok denecek kadar az, hastalıktan yeni kalkmış hekimler şaşkındı.

İlk işi orduda sağlık istihbaratını düzenlemek, durumu kavramak ve her an bilgi altında tutmaya çalışmak oldu. Hastalıklar, bilhassa tifüs ve Humma-i racia, birçok doktor ve eczacının hayatına mal olmuştu. Kurtulanların çoğu henüz nekahatte veya hastalığın etkisiyle zayıf düşmüş durumdaydı. Mart ortalarında 3. Ordu'da doktor mevcudu 194 sağlıklı, 42 hastanede yatan, 12 nekahatte ve 7 hava değişiminde toplam 255 doktordan ibaretti.

Orduda 5 büyük salgın vardı: Tifo, lekeli tifo (Tifüs), Humma-i racia (Geri gelen ateş-Borrelia recurrentis), dizanteri ve kolera. Bir ayda bu hastalık vakalarının toplamı (8.381) bütün hasta girişinin %21,6'sını, ölüm (3.288) genel ölümün %35,5'ini teşkil ediyordu. Tifüs'te ölüm %53, tifoda %52,6, Humma-i racia'da %29, dizanteride %37,6'ydı. Tifüs vakalarının aslında daha fazla olduğu; tifo vakalarının büyük kısmının hemen hepsinin tifüs veya Humma-i racia olduğu bir gerçektir. Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye hastalıklardan ölümlerin, savaşarak ölenlerden daha fazla olduğu tek ülkedir. Bu savaşta asker ve görevli olarak orduya katılanların üçte biri hastalıklardan ölmüştür. Dahası silahaltına alınan gençlerin yalnızca %10-20'lik kısmı evlerine geri dönebilmişlerdir.

Tevfik Salim'in tespit ettiği en önemli etken; hastanelerin çoğunda enfekte ve bitli hastaların, daha iyi ve farklı nedenle yatan hastalarla aynı ortamda tutulmalarıydı. Özellikle, salgın halinde olan tifüs ve geri gelen ateşin bitle bulaştığını biliyorlardı. Mücadele gerekiyordu fakat malzeme sıkıntısı vardı. Yeterli sayıda yatak, karyola, pamuk, sargı bezi, alkol gibi temel sıhhi malzeme ve aşı yoktu. Komuta heyeti ve Süleyman Numan Paşa'nın desteğiyle bu sorunları teker teker aşmaya çalıştılar.

Tevfik Salim'in elinde ilaç ve aşı yoktu ama İstanbul'da hocalarından öğrendiği ve Balkan Savaşında edindiği deneyimlerinden edindiği yöntemler vardı. Öncelik halk sağlığı şartlarını sağlamaktaydı. En büyük salgınlar olan lekeli tifo (tifüs) ve Humma-i racia bitlerle, kolera ve dizanteri kirlenmiş sularla bulaştığına göre yapılması gereken belliydi. Önce kurumlarında çalışanları bilinçlendirmek ve bilgilendirmek gerekiyordu ama bölge çok geniş ve haberleşme olanakları çok kısıtlıydı. Bu nedenle yukarıda anlatıldığı gibi tüm bölgeyi karış karış dolaştı. Mevcut bütün hastane, istasyon, cankurtaran, temizleme evlerini elinden geldiğince gezdi. Bir şehir, kasaba veya köyde 3-4 günden fazla kalmayarak daha çok yeri düzeltmeye çalıştı. Hepsini denetledi, gerektiğinde görevli doktorlar ve personeli hapse atmaktan çekinmedi, gerektiğinde ödüllendirdi. Mevcut ve yeni oluşturulacak hastaneler ile sıhhiye istasyonlarının tamamında salgın hastalıkların özellikle bitle bulaşanların önlenmesi için mutlaka bir düzenleme yapılması gerektiğini düşündü. Askerin günlük yürüme mesafesi olan 13-15 kilometrede bir sıhhiye istasyonları kurulmasını sağladı. Her sıhhiye istasyonunda mutlaka hamam ve buğu sandığı olan bir temizleme kısmı vardı. Bir sıhhiye erbaşı nezaretinde gelen hastalar hemen istasyon amiri tarafından gözden geçirilir, bitliler temizleme bölümüne sevk edilirdi. Yıkandıktan ve elbiseleri dezenfekte edildikten sonra koğuşlarına gönderildi.

Çoğu hastanenin kapasitesini arttırıp, temizlik bölümleri kurdurdu. İhtiyaç olan aşılardan, olduğu bölgede üretip uygulanmasını sağlayarak binlerce asker ve sivilin hayatını kurtardı. Temizleme evlerinin ne kadar işe yaradığını anlatmak için, 1917/18 senelerine ait 13 ayda bu evlerde 2.225.262 elbisenin dezenfekte edildiğini ve 2.283.095 kişinin yıkandığını gösteren istatistikler yeterlidir.

Dünya Savaşı'nda 3. Ordu'da tifüse karşı aşı da uygulandı. 1915 Şubat'ında 3. Ordu'ya hareket etmeden önce, oralarda hüküm süren tifüse karşı yapılabilecekler hakkında konuşurlarken Dr. Reşat Rıza (Kor), Tevfik Salim'e kendi düşündüğü tarzda bir aşığı 3. Ordu'da uygulamasını teklif etmişti. Dünya'da ilk tifüs aşısı 28 Mart 1915'te Hasankale'de bizzat Tevfik Salim tarafından hazırlandı. Kendi istekleriyle dünyada ilk kez Dr. İhsan Arif, Dr. Tevfik İsmail, Dr. Haydar Cemal, Dr. Salahaddin, Dr. Süreyya Ali, Yüzbaşı Zihni, Mülazım İsmail Hakkı, Cemil ve Namık Bey; yani beşi doktor dokuz subay üzerinde uygulandı.

Geç hasta olanların hastalıklarının hafif geçmesi aşının olumlu bir etkisi olarak yorumlandı. Daha sonra aynı yöntemle arkadaşları tarafından, aşağıda detaylı belirtildiği gibi, birçok kişiye uygulandı. 3. Ordu ve İstiklal Savaşı'nda yapılan uygulamalarda aşının zararsızlığı ispat edildi. Erzurum Mevkii Müstahkem erlerinin 110'u aşılandı. Erzurum Kızılay Hastanesi doktorları tarafından 28 Nisan- 19 Haziran 1915 arasında 166 kişi aşılanıp 25 Ekim'e kadar takip edildi. Yalnız bir kişi tifüse yakalandı ve hastalığı hafif geçirdi. Aşı uygulamasında öncelik, temininde güçlük çekilen ve ihtiyaç duyulan sağlık personeline verildi.

Aşı uygulamaları 3. Ordu'yla sınırlı kalmadı. Dr Abdülkadir (Noyan) Bey Bağdat'ta bulunan 6. Ordu'da, Ordu Kurmay Başkanı Kazım Karabekir dahil 76 subay, 20 hekim ve 20 hastabakıcıyı aşıladı. 6. Ordu Kumandanı Mareşal von der Goltz Paşa ve özel doktoru Oberndorfer aşılamaı güvenmedikleri için reddetti. Aşılananlar hastalanmadığı halde Goltz Paşa ve doktoru Dr. Oberndorfer tifüse yakalanarak Bağdat'ta vefat etmiş, diğer tüm aşılananlar kurtulmuştu.

Türk Ordusu, önce Balkan Savaşı, ardından 1. Dünya Savaşı'nda; Çanakkale ve Doğu Cephesi gibi onlarca cephede, yaklaşık dokuz yıl boyunca, kendinden sayı ve silah olarak kat kat güçlü devletlerle savaşmıştı. Milyonlarca asker silâh altına alındı ve bu askerler yıllarca orduda tutuldu. Zaferlerin yanında başarısızlıklar da yaşandı ama Ordu olağanüstü direnişini her ortamda sürdürmeyi başardı. Türk Ordusu'nun sağlık sınıfı personeli, doktorundan sıhhiye onbaşısına kadar, görevini sadakat ve fedakârlıkla yerine getirdi.^{1,2,3}

Üçüncü Ordu Dönüşü

Mütarekenin en acı günlerinde cepheden dönen ve çalışmaları dillere destan olan Tevfik Sağlam, Tıp Fakültesi'nde derslere başladı. Aynı zamanda Süleyman Numan Paşa'nın emriyle Rumeli ve İstanbul

Mintıkları Sıhhiye Müfettişliği görevine de atandı. Terhis edilmiş askerler ve göçmenlerin, Bandırma'dan geçerek İstanbul'a gelişlerinde kullanılacak tren ve vapur istasyonlarında doğabilecek salgın hastalıklarla mücadele ve gerekli tedbirlerin alınmasıyla görevlendirilmişti.

Tıbbiyede öğrencilerin zevk ve heyecanla dinlediği bir dersinde, top sesleri sınıfı karıştırdı. Herkes pencereye doluştu. Kalabalık bir donanmanın limana doğru ilerlediğini gördüler. Mütareke imzalanmış ve düşman gemileri İstanbul'u işgale gelmişti. Koca İmparatorluğun düştüğü hal karşısında hepsini hüzün sardı, gözleri doldu.

Tevfik Salim birden sakin ve bilgi hazinesi bir hocadan vatansever ve cesur bir askere dönüştü. "Efendiler, ordusu asla mağlup olmamış bir milletin çocuklarıdır, Çanakkale'de aylarca ateş ve ölüm saçan ve sizin büyüklerinizi korkutup yenemeyen, arzuladığı bugüne o yoldan kavuşmayan bu donanmanın, bugünkü kuru gürültüsü sizi telaşlandıramaz ve her halde bu yaygarayı koparanların içindeki hakiki asker ve mert ruhlu olanları sevindiremez" sözleriyle tepki gösterdi. Öğrencilerin telaşını anında tepki ve direniş duygusuna dönüştürerek dersine devam etti. İstanbul işgal altında ve Türk Ordusu hemen hemen dağılmış bir haldeydi. İleride Türkiye'nin bir ordusu olup olamayacağı bile belli değildi.

Fakülte'deki öğretim hayatı uzun sürmedi. Mustafa Kemal Samsun'a çıkmış, Kurtuluş Savaşı bayrağını açmış ve memleket çocuklarını kendi safında göreve çağırmişti. Kısa süre içinde Gülhane öğretim üyelerinin tamamına yakını Millî Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçti. Tevfik Salim 19 Ekim 1921'de İnebolu üzerinden Anadolu'ya geçip, yıllarca kahramanlıkla savunduğu vatanın Kurtuluş Savaşı'nı yapanlar arasına katıldı.

İstanbul'un geri alınmasıyla birlikte Gülhane'de askeri doktor eğitimine devam etti. Bu dönemdeki Gülhane hocalarının hepsi, Birinci Dünya Savaşı'nda Ordu'da önemli sağlık görevlerinde bulunmuş, en iyi askeri doktorlardı. Klinik öğretimin yanında genç askeri doktorlara en iyi eğitimi verebilecek bilgi, tecrübe ve birikime sahiptiler.

Kendine teklif edilen Askeri Sağlık Başkanlığı görevini hemen kabul etti. Bütün başarılarının ardındaki prensibine uyarak, büyük sorumluluk yükleyen bu görevden de en iyi sonucu almak için, düşündüğü programı en kısa zamanda hazırlayarak Baş komutana sundu. Ankara'da Sarı Kışla Mevki Hastanesi'nde (Bugün Dışkapı'da bulunan Mevki Asker hastanesi) dahiliye uzmanı olarak göreve başladı. Savaş sonuna kadar hastalarının müşahedelerini kendi alarak, vizitelerini yaparak, örnek herhangi bir doktor gibi zevkle çalıştı. Bu davranışı, Kurtuluş Savaşı sonunda İstanbul'a döndüğü zaman, Gülhane Askeri Tatbikat Mektebi Müdürü olarak da büyük başarıya ulaşmasını sağladı. Bu inanış ve iradeyle bütün Gülhane arkadaşlarını ve klinik öğrencilerini etrafına topladı ve değerli elemanları yeni çalışma alanlarına yöneltti.

Tevfik Sağlam'ın en büyük özellikleri olan sürükleyici ve inandırıcılığı, derin bilgi ve insanlık karakteri kendisine ölçsüz bir güven sağlamıştı. Nerede olursa olsun ilmine, kliniğine, kürsüsüne ve memleketine hudutsuz sevgisi olan bir insandı. Tevfik Sağlam'a işgal altında yanmış yıkılmış Gülhane'yi 1923'te tekrar diriltme, kısa sürede tarihine layık büyük bir ilim merkezi haline getirme mucizesini gösterme imkânını işte bu sevgi vermişti. 1923 yılında Gülhane Hastanesi Dahiliye Kliniği Profesörlüğü'ne ve aynı hastanenin Başhekimliği'ne döndü. 1923 – 1927 arası, yeni kurulan Cumhuriyet'te zayıflamış Tıp Fakültesi yanında, dünyada Türk hekimliğini temsil eden Gülhane'nin şerefli ve parlak dönemi oldu.

Bu sürekli ve metotlu çalışma ardından 1925'te, Süleyman Numan ve Ziya Nuri Paşa başkanlığında Birinci Millî Türk Tıp Kongresi yapıldı. Bütün fikir, plan ve başarı kudretli bir kurmay titizliğiyle hareket eden Kongre Genel Sekreteri Tevfik Salim'in eseri idi. Kongre ülkenin sosyal felaketi olan sıtmayla savaşı gündeme getirdi. Kongrenin ardından toplanan bilimsel heyetin Başkanı Tevfik Salim, mücadelenin esasları ve programının hazırlanmasında büyük rol oynadı. Tevfik Salim'in bu eseri, Türk hekimliğinin en büyük başarılarından biri

olarak mükemmel sonuç verdi ve sıtma savaşında başarıya ulaşıldı. Başı ezilmesi gereken bir başka hastalık daha vardı. Verem Türkiye'nin dört yanını sarmış, ağır yıkım yapan bir felaket halinde hüküm sürüyordu. İki yılda bir yapılacak olan Milli Türk Tıp Kongresi'nin ikincisi yaklaşıyordu. Tevfik Salim verem konusunu rapor olarak kabul ettirdi ve raportörlüğü kendisi aldı.

Tevfik Salim 31 Ağustos 1927'de generalliğe terfi etti ve ikinci kez Millî Savunma Bakanlığı Ordular Sıhhiye Dairesi Başkanlığı görevine atandı. Bu rütbedeki görevi bir yıldan kısa sürdü. Bu kısa süreye büyük bir eser sığdırdı. Ankara Cebeci Askeri Hastanesi'ni yenileyip düzenlemesi ve orada mütevazı bir Gülhane nüvesi meydana getirmiş olmasıdır. Bu hareket Ankara tıp hayatında bir devrim olmuştur. Kurulmasında Tevfik Sağlam'ın büyük payı olan bu müessese, 1945'de kurulacak olan Ankara Tıp Fakültesi'nin çekirdeğini oluşturmuştur.

Tevfik Sağlam Sıhhiye Reisliği 'ne fakülteden bir yıl izin alarak gitmişti. Askerlikten emekliliğini isteyerek kürsüsüne döndüğü zaman, Müderria Meclisi'nin parlak bir kararı ile karşılaştı. *"Bir yıl izin olamaz, bu kadar süre kürsüden ayrılan, istifa etmiş sayılır."* dediler ve Tevfik Sağlam'ı üniversite dışında bıraktılar. Tevfik Sağlam Paşa'nın toplam 36 yıl, iki ay ve yedi günlük askerlik hizmeti sonrası emekliliği; 24 Kasım 1927 tarihinde onaylanmış ve 20 Kasım 1928 tarihinde emekli maaşı bağlanarak ordu ile ilişkisi kesilmiştir.

"Ben her vakit Gülhane'deyim, Gülhane'de kalacağım, çünkü insan Gülhane'ye bir defa girer fakat ondan hiçbir vakit çıkmaz ve çıkamaz"

Tevfik Sağlam Hoca yukarıdaki sözü 1927 yılında Gülhane'den emekli olduğunda yapılan törende dile getirmişti. Bu sözün içindeki anlam, ruh ve bağlılık hocanın Gülhane'de yaptığı konuşmalar ve Gülhane için yazdığı yazıların hepsinde güçlü olarak hissedilir. Aradan bunca yıl geçmesine rağmen bu söz tüm Gülhanelilerin gönül bağına ışık tutmuştur.^{1,2,3}

Sivil Hayat

Üniversite dışında bırakılarak yapılan değer bilmezlik ve nankörlük karşısında Tevfik Sağlam, durumu tartışma konusu bile yapmadı ve kendisine sorun etmedi. Onu üzebilecek veya huzursuz edebilecek şey, hiçbir şey yapmadan boş oturmaktı. Temel prensibi istekli ve faydalı olduğu sürece çalışabilecek bir yer bulmaktı. Teklif edilen Guraba Hastanesi dahiliye uzmanlığını düşünmeden kabul etti. Yapıcı ve araştırmacı kişiliğiyle, bu asırlık hastanede, kısa zamanda modern bir dahiliye kliniği kurmakta zorluk çekmedi. Bu servis ileride, 1933'de Atatürk'ün kuracağı İstanbul Üniversitesi'nin Tıp Fakültesi'nin üçüncü dahiliye kliniği olacaktı.

1928 yılında 1219 sayılı Tıp Meslekleri Uygulamalarına Dair Yasa çıkartıldı. Yasanın 14. Maddesinde; doktorların meslek, onur ve menfaatleriyle ilgili sorunları ele alma ve mesleki etik kurallara aykırı tutumları değerlendirme, hekimler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmeye çalışma amacıyla Etibba Odası (Tabipler Odası) kurulması kararı vardı. İstanbul Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Kocaeli, Bilecik, Zonguldak ve Bolu illerini kapsayan 3. Bölge Etibba Odasının ilk başkanı ve kurucusu olan Dr. Tevfik Sağlam Paşa, fakültedeki çalışmalarının yanı sıra doktorların bir araya gelmesini ve dayanışmasını sağlayacak çalışmalara başladı. Dört yıl gibi kısa bir süre sonra, 1933 yılında, bugünkü Tabip Odası'nın olduğu binayı satın aldı. Buradaki çalışmaları yıllarca devam etti.

Dr. Tevfik Sağlam 1928 – 1933 arasında İstanbul İl Genel Meclisi üyeliğini ve 1939 yılına kadar Kızılay Hastabakıcı Hemşireler Yurdu Yönetim Kurulu Başkanlığı görevlerini de yürüttü.

Bilime çok büyük önem veren ve Tevfik Sağlam'ın bilimselliğine güvenen Mustafa Kemal Atatürk, bir kongreye katılmak üzere Fransa'ya gidecek olan Tevfik Sağlam ve eşi Naile Vesile Hanım'a diplomatik pasaport verilmesini bizzat kendi imzasıyla onayladı.

Atatürk 1933 yılında İstanbul'da Darülfünun'u kaldırarak yerine İstanbul Üniversitesini kurduktan sonra Tevfik Sağlam Tıp Fakültesi'nde Ordinaryüs Profesör ve ilk Tıp Fakültesi Dekanı olarak görev yaptı. Ağustos 1933- Temmuz 1934 tarihleri arasında görevde kaldı.

Bugüne kadar geçirdiği sarsıntılara rağmen ayakta duran Tıp Fakültesi, sürekliliğini hocanın ilk kuruluşta gösterdiği ustalık ve azme borçludur. Ne yazık ki ülkeye çağ atlatan, gelenekleri yıkan devrimler döneminde bile kişisel hırs ve menfaatler rol oynayabilmektedir ve Tevfik Sağlam'ı bir yıllık bir çalışmadan sonra tekrar üniversiteden ayırır. Milli Eğitim Bakanı ile ters düşerek Dekanlık görevi ve fakülteden istifa eder.

Üniversitedeki kürsüsü kapatılınca açıkta kalmıştı. Bu durumu soğukkanlılıkla karşıladı. Eski dostu ve arkadaşı olan Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam, hocadan memleketin daha fazla faydalanabilmesi için, Haydarpaşa'da yeni açılacak olan Numune Hastanesi Dahiliye Kliniği Şefliğini kabul etmesini istedi. Tevfik Sağlam bu teklifi kabul ederek, Haydarpaşa Numune hastanesinde, iç hastalıklarında çalıştı. Yeni klinikte; bir yandan gençleri memlekette birer ekol yaratan değerler olarak yetiştirirken, bir yandan da yeni hamleler peşindeki modern tıp fakültesiyle ciddi ve onurlu bir ilim ve araştırma yarışına girişti. Tıp öğrencilerine çatısı altında en rahat öğrenme ve çalışma imkanlarını verdi. Burada 11 yıl görev yaptı.

Ondört Mayıs 1937'de Kızılay Hastabakıcı Hemşireler Yurdu İdare Heyeti Başkanı seçildi. 1940 Haziran ayında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Sağlık Bakanlığı Yüksek Sağlık Şurası Üyeliğine getirildi. Bu görevi 1955 yılına kadar, Cumhurbaşkanı tarafından çeşitli defalar yapılan görev uzatılmaları ile sürdürdü.

1940 hocanın üniversiteye tekrar dönüş tarihi oldu. Fakülte Profesörler Kurulu, 1934'de kapatılan 3. Dahiliye kürsüsünü tekrar kurmaya ve kürsü başına da Tevfik Sağlam'ı getirmeye karar verdi. Emeklilik tarihi olan 27 Mayıs 1952'ye kadar üniversitede çalıştı.

Tevfik Sağlam, ilimde yabancı taklitçiliğiyle mücadele eden bir insandı. Tesadüfen eline geçirdiği ülkede pek bulunmayan yabancı dergileri okuyup, oradaki yenilikleri kendine mal edenlere tahammül edemezdi. İmkanları geniş ve literatür takibi kolay olanların, maddi veya idari zorluklar yüzünden mahrum olanlara üstünlük taslamasından hoşlanmazdı. Kürsüsünde kurduğu zengin kütüphane ile herkese okuma imkânı sağladı.

Yaşamı zorluklarla savaşmakla geçen Tevfik Sağlam'ın tek arzusu, bu klinikte çalışma hayatının sonuna kadar kalmak ve ilmi ideallerini gerçekleştirme fırsatı bulmaktı. Yapıcılığı gibi araştırmacılığında da sabırlı, cesur, ilme ve tecrübelerine inanan, hesaplarına güvenen bir insandı. Araştırmacılığının sırrı *"İlimde, dün bulunan kadar basit hiçbir şey yoktur, fakat yarın bulunacak kadar güç bir başka şey de düşünülemez."* prensibine inanmış olmasıydı. Mantıklı, yararlı ve gerçekçi her isteği kabul eder, desteklerdi.

İkinci Dünya savaşı sırasında tifüs tekrar hortladı. Aşı bulunmuş, önce hastalanmış bitlerle hazırlanmış, daha sonra yumurtalara ekilerek yeni bir aşı metodu geliştirilmişti. Yetkililer hükümet tabipliklerinden gelen istatistiklerdeki tifüs verilerinin ciddiyetinin farkında değildi. Dr. Tevfik Sağlam Paşa, üyesi olduğu Yüksek Sağlık Şurası'nda, 1. Dünya Savaşında gördüklerinden örnekler vererek şura üyeleri ve Bakanlıktakilerin dikkatini çekti. Dünyada kullanılan aşılarından getirilmesi ve aşı yapan Enstitülerimizde hazırlanmaya başlanmasında ısrar etti. Bakanlık, istemeden razı oldu. Gülhane ve Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsünde birer Tifüs Laboratuvarı kurularak aşı hazırlanmasına; bütün orduya, halka ve yurt dışına gideceklere tatbik edilmesine karar verdi. Böylelikle Türkiye 2. Dünya savaşının o korkunç salgınına karşı koyabildi.

Üniversitedeki bu ortamda, 1943'te Tevfik Sağlam, Sağlık Bakanlığı veya Üniversite Rektörlüğünden birini seçme teklifiyle karşılaştı. Hocanın aradığı şey, artık her türlü idari görevlerden uzak, bu ilim yuvasında huzurla çalışmaktı. Bütün mazeretleri reddedilince, aktif politikayı hiç düşünmediği için İstanbul Üniversitesi

Rektörlüğünü kabul etmek zorunda kaldı. Çok sevdiği sevgili dostu (daha sonra Tevfik Sağlam'ın evinde hayat gözlerini yuman) Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in emri ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün onayı ile 11 Ağustos 1943 tarihinde İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne atandı.

Tevfik Sağlam, asker olmasına ve haksız yere sivil hayatında da diktacı bir zihniyet taşıdığı düşünülmesine rağmen, sosyal yaşamında geniş demokrasi ve ilimde alabildiğine özgür düşünce yanlısı bir insandı. Üniversite Profesörler Kurulunu harekete geçirdi. Yılda bir iki kere toplanan bu kurullara, fakültelerine yön verecek en yüksek organlar olduklarını gösterdi. Fakülteleri ilgilendiren problemleri, o zamanki yönetim mekanizmasının alışmadığı bir şekilde kurulların tartışmasına sunarak yeni bir çığır açtı.

Üniversite muhtariyetinden (özerkliği) bahsedilmeye başlanmış ve Milli Eğitim Bakanlığı Üniversite Muhtariyet Kanunu hazırlamıştı. Üniversitenin fikri alınmak üzere Rektörlüğe gönderilen tasarımı Tevfik Sağlam hemen fakülterle yönlendirdi. Bütün Fakülte Profesörler Kurullarının fikirlerini alarak üniversiteye mal ettiği kanun tasarısını, kurduğu bir heyete hazırlatarak, 4936 sayılı ve 1946 tarihli Üniversitede Muhtariyet Kanunu'nun temelini oluşturdu.

Rektörlük görevinden sonra mesleki yaşamını fakültede sürdüren Tevfik Sağlam; 1951 yılında Türkiye'de ilk kez bir Fizyoloji Kürsüsünün (Akciğer Hastalıkları) açılmasına öncülük etti. Bu klinik sonradan Cerrahpaşa'ya taşınarak genişletildi. Çapa'daki üçüncü Dahiliye Kliniği'ne bağlı Anatomi-Patoloji binasının üstüne, eşi merhum Naile Sağlam'ın parasal desteğiyle "Naile Sağlam Tüberküloz Araştırma Enstitüsü"nü kurdu.

Önce 35 yataklı kurulan kürsü, Prof. Dr. İhsan Rifat Sabar yönetiminde Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'ne nakledilerek, 100 yataklı tam teşekküllü bir klinik oldu. Tüberküloz Bakteriyolojisi ve Akciğer Fonksiyon Testleri Laboratuvarları, Radyoloji servisleri ile çalışan bağımsız bir pnömo-ftizyoloji kliniği olarak gelişti. Böylece Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı "Fizyoloji- Akciğer Hastalıkları Uzmanlığı" nı bir ihtisas dalı olarak kabul etti.

1946'da Rektörlükten ayrılan Tevfik Sağlam'ın, kendinden sonra gelen arkadaşı yeni rektöre kuvvetli destek ve yardımcı olan tutumu, Muhtariyet Kanunu'nun yerleşmesinde fayda sağladı. Tevfik Sağlam Paşa, Fransa tarafından da 4 Ekim 1950'de Legion D'honneur Officier Nişanı ile onurlandırıldı.

27 Mayıs 1952'de 70 yaşında, vatan görevini hakkıyla yapmış insanların huzuru içinde şahane bir ayrılış konuşması yaparak üniversiteden ayrıldı. Bir insanın yaşamı süresince bir kuruma olan bağlılığının ve yararlarının örneğini vererek veda etti. Ayrılış törenine İsmet İnönü, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, İstanbul ve Ankara Üniversiteleri profesörleri, öğrencileri ve sevdikleri katıldılar. Tevfik Sağlam'ın üniversite ve meslek hayatı alkışlar ve gözyaşlarıyla son buldu.^{1,2}

Emeklilik Sonrası

1952'de yaş haddinden İstanbul Tıp Fakültesi'nden ayrıldıktan sonra, çocukları olmadığı için hem eşi hem de çocuğu gibi, canından çok sevdiği hayat arkadaşı Naile Hanım öldükten sonra yaşam Tevfik Sağlam Hoca için pek kolay olmamıştı. Kimseye üzüntüsünden bahsetmez ve her hafta eşinin mezarını ziyaret ederdi. Sabırla yalnız yaşamayı öğrenen Tevfik Sağlam yalnızlığını hissetmemek için kendini fazlasıyla işine verdi. Üniversitede yenilikler yaratan Tevfik Sağlam, üniversite dışında da çalışmalarına devam etti. Verem Savaşı Teşkilatı, UNESCO Türkiye Milli Komitesi, Türkiye Halk Sağlığı Eğitimi Teşkilatı gibi kuruluşlarda çalışarak, yetmiş yaşından sonrada üretken olunabileceğini, vatana hizmet edilebileceğini gösterdi.

Askeri Tıbbiye'den beri üzerinde durduğu ve Türkiye için gerçekten çok önemli bir sorun olan, yirmi beş yıldır ilgilendiği verem konusunda çalışmalara öncelik verdi. Ülkemizde verem ile mücadele etmek için ilk gönüllü kuruluş "Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti" 1918 yılında kurulmuş, 16 Mart 1920'de İstanbul'un

işgali üzerine çalışmalarını kesmek zorunda kalmıştı. Kurtuluş Savaşı sırasında memleketin yanıp yıkılması, ekonomik zorluklar dolayısıyla yaşanan sefalet sonucu tüberküloz artmıştı. 1925 yılında Sağlık Bakanlığı'nın gönderdiği genelgelerle veremli hastaların umumi hastanelere kabul edilmemesi sıkı sıkıya emrediliyordu. Böylelikle hem maddeten hem manen yoksun, acıklı durumdaki hastalar, kendi kaderleri ile baş başa kalıyordu. Ölümlere, etrafa tüberküloz basili saçılmasına göz yumuluyor, ülkeye refah ve huzurun gelmesiyle kendiliğinden ortadan kalkacağı düşünülüyordu.

İşte böyle bir ortam içerisinde Tefvik Sağlam, tüberküloz savaşı için ortaya atıldı. Onun girişimleriyle memleketimizde kendi doktorlarımız ve kendi çabalarımızla bir savaş gelişti. Onun sayesinde, veremle savaş kurumsallaştı ve başarılı oldu. İkinci Milli Türk Tıp Kongresi'nin konusu olan veremle savaş da sıtma kadar tutmuş fakat sıtma sorunu ile uğraşan devlet, verem savaşını ele alamamıştı.

Tefvik Sağlam yılmadı. 1927'de Dr. Tefvik İsmail Gökçe ve 24 arkadaşıyla birlikte, Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti'nin bıraktığı 116 lira 50 kuruşla, "İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti" adı altında verem mücadelesine başladılar. Kuruluşun Amblemi sola bakan bir çift kırmızı ay olarak tespit edilmişti. Kısa sürede önemli sonuçlar verdi.

Kuruluştan sonra verem ve veremle mücadelenin önemini halk ve yöneticilere duyurmak, verem savaşı için örnek tesisler kurmak, işletmek ve bunların verem mücadelesinde yararlı ve etkili olduğunu gösterme çabasına girişildi. İlk dispanseri 1929'da Eyüp'te açtılar. Bu dispanserde Tefvik Sağlam Paşa, Dr. Tefvik İsmail Gökçe ve Dr. Fazıl Şerafettin fahri olarak muayeneler yaptı. 1927'de halka yönelik, aylık, "Yaşamak Yolu" isimli bir sağlık ve propaganda dergisi yayınlayarak üyelerine ücretsiz göndermeye başladılar.

Veremli hastaların tedavisi için 1932'de Erenköy'de bir sanatoryum kurdu. İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti 1954 yılında tüzük değişikliği yaparak İstanbul Verem Savaşı Derneği adını aldı. Ölene kadar derneğin başkanlığını Tefvik Sağlam yapmış, sonra Dr. Tefvik İsmail Gökçe bayrağı devir almıştır.

Tefvik Sağlam'ın kurulmasını sağladığı sanatoryum ve dispanserler İstanbul'da etkin bir mücadele başlattı. Ardından Anadolu'da şubeler kurmaya başladı. Yirmi yıllık program çerçevesinde Anadolu'da çalışmalar yayıldı. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada ve ülkemizde verem alevlenerek en önemli sağlık sorunlarından biri haline gelince, çeşitli bölgelerdeki 48 yerel Verem Savaş Derneği birlikte çalışma amacıyla birleşerek, 1948'de Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği'ni kurdu. Başkanlığına Tefvik Sağlam, Genel Sekreterliğine Dr. Tefvik İsmail Gökçe getirildi.

1950'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından, İstanbul Verem Savaşı Derneği bünyesinde "Yakın ve Orta Doğu Uluslararası Verem Savaşı Eğitim ve Gösteri Merkezi" kuruldu ve başına ilk yıl Dr. Etienne Berthet, sonra Tefvik Sağlam Paşa getirildi. Tefvik Sağlam iki yıl içinde bütün Yakın Doğu'da merkezler kurdu. Artık Tefvik Sağlam adı dünyada da verem savaşıyla birlikte anılıyordu.

1952'de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, UNICEF ve Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneği arasında yapılan bir antlaşmayla "Türkiye BCG Kampanyası" hazırlandı. 1953'de yurt çapında planlı çalışmalar ve aşı kampanyası başlatıldı. Türk mucizesi diye anılan bu başarılı çalışmalar dünyaya örnek oldu. 1959'da Tefvik Sağlam Paşa üyesi olduğu Uluslararası Verem Savaşı Birliği'ne Başkan seçildi. 15. Uluslararası Verem Konferansı onun Başkanlığında, İstanbul'da toplandı. Çeşitli ülkelerin verem savaşçılarının katıldığı toplantı çok başarılı geçti.

1960 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Verem Savaşı Genel Müdürlüğü kurulunca, dünyada kabul edilen son bilgilere uygun prensipler tespit edilerek uygulanmaya başlandı. Bu Genel Müdürlük kurulduktan sonra Sağlık Bakanlığı verem savaşını aktif olarak benimsedi ve Ulusal Verem Savaşı Konfederasyonu ile iş birliği içinde yürütmeye başladı.

Tevfik Sağlam'ın çabaları arasında uluslararası bilimsel kuruluşlarla ilişkiler de vardır. Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO) Uluslararası Tüberküloz Savaşı Birliği Avrupa Rejyonal Komitesi üyelik ve başkanlığında bulundu. 1950 yılından itibaren Birleşmiş Milletler UNESCO toplantılarında Türkiye'yi temsil etti. 1955'de UNESCO'ya bağlı olarak, Türkiye'nin ilk Halk Sağlığı Eğitimi Milli Komitesi'ni oluşturdu ve Başkanlığına getirildi.

Rahat konuştuğu Fransızca, Almanca ve İngilizceden faydalanarak dolaştığı doğu ve batı ülkelerinde Türk hekimliğini şerefle temsil etti. Halk Sağlığı eğitimi için açılan kurslara din adamlarının katılmalarını sağladı, filmler göstererek eğitimler verdi.

Yaşının ilerlemesine rağmen, 1961'de Sağlık Bakanlığı Tıbbi Terminoloji Komisyonu'na seçildi. Türk tıbbında kullanılan terminoloji çeşitliliğinin yarattığı sıkıntıların farkındaydı. Askeri Sıhhiye Mecmuası Temmuz 1939 tarihli 27. sayısına ek olan "Türk Tıp Dilinin İnkişafı Hakkında" isimli bir kitapçık yazmıştı. Kitapçıkta, tıpta dilin düzgün kullanımı konusunda dönemin durumu, uygulanmada yararlı olabileceğini düşündüğü fikirler ve dönemin önemli hocalarının görüşlerini toplamıştı.^{1,2}

Hemşirelik Hizmetleri

Yıllardır üzerinde durduğu ve gerçekleştirmek istediği önemli hizmetlerden birisi olan yardımcı sağlık personeli, yani hemşirelik eğitimini 1925'de Kızılay Hemşire Okulu'nun kurucularından biri olarak gerçekleştirdi. Florence Nightingale Yüksek Hemşire Okulu'nun da kurucularından olan Tevfik Sağlam, Türkiye'de "ziyaretçi hemşire" uygulamalarını da ilk kez başlatan isimdi.

1925'de İstanbul Aksaray'da kurulan Hilal-i Ahmer (Kızılay) Hastabakıcılık Hemşire Okuluna Tevfik Sağlam'ın önemli katkıları oldu. 1924 yılında bir toplantı yapan zamanın Hilal-i Ahmer Cemiyeti Yönetim Kurulu üyeleri bir hemşire okulu açılmasına karar verdi. Okul 1925 yılı 21 Şubat günü Dr. Ömer Lütfü Eti yönetiminde 16 öğrenciyle, Hilal-i Ahmer Hastabakıcılık Mektebi ismiyle açıldı. 1939 yılına kadar Türkiye'nin tek hemşirelik okulu olarak faaliyette bulundu. Tevfik Sağlam, Vaniköy'deki Kızılay Hemşireler Yurdunun Yönetim Kurulu Başkanlığı'nı da kuruluşundan ölümüne kadar sürdürdü. Sağlam Paşa'nın hemşirelik ile ilgisi bu kadarla kalmadı. 1934'de İstanbul Verem Savaşı Derneği'nin kurduğu Erenköy Sanatoryumu bünyesinde, 1943'de bir hemşire okulu kurdu. Ölümünden sonra bu okul Tevfik Sağlam Sosyal Hemşire Koleji adını aldı. Önceleri sadece tüberküloz hemşiresi yetiştiren okul daha sonra sosyal hemşire okulu oldu.

1854 Kırım Savaşında yaralanan Türk askerlerin tedavisinde büyük hizmetler veren ve modern hemşireliğin öncüsü sayılan Florence Nightingale'in İstanbul'a gelişinin 100. Yılında, onun anısına bir okul kurulması çalışmalarına 1948'de başlanmış ve bir Kurucu Heyet oluşturdu ve sayesinde Florence Nightingale Hemşirelik Okulu 22 Mart 1956 tarihinde resmen kuruldu.^{1,2}

Vefatı

Tevfik Sağlam, vefatından bir gün önce (10 Temmuz 1963) her zamanki gibi sabah dokuzda Verem Savaş Derneği'ne geldi. Dr. Tevfik İsmail Gökçe ile konuştu. Zeytinburnu ve Yalova'da yapılan tarama sonuçlarını değerlendirdi. Bu çalışmaları Türkçe, İngilizce ve Fransızca bastırarak 24–28 Eylül 1963'de Roma'da yapılacak 17. Uluslararası Verem Kongresi'ne yetiştirmek, Türkiye'nin verem savaşında başarılarını dünyaya göstermek istiyordu.

Gündüzleri dernek ve sosyal çalışmalarının yanı sıra geceleri de geç saatlere kadar çalışan, yeni fikir ve projeler üreten Tevfik Sağlam Paşa, 11 Temmuz 1963 sabahı 81 yaşında vefat etti. Türkiye yeri kolay doldurulamayacak bir değerini kaybetmişti. Tevfik Sağlam; büyük bir doktor, filozof, bilime inanmış bir hoca, asker olarak başarılı bir sağlık yöneticisi ve büyük bir vatanseverdi. Atatürk'e, ilkelerine ve devrimlerine yürekten inanan, Cumhuriyetin oturmasına emek verenlerden biriydi. Özgür düşünceden yana, yardımsever ve dürüst bir insandı. Emekli olduktan sonra emekli maaşı ve tek tük baktığı hastalardan aldığı ücretle

geçindi. Eşinden kalan büyük mirasa el sürmedi. Eşi ve kendisinin tüm varlığını Verem Savaşı Derneği'ne bağışladı.

Ölümü yurttan ve yurt dışında büyük üzüntü yarattı. Türk bayrağına sarılı tabutu Cağaloğlu Süreyya Hidayet Paşa apartmanındaki evinden alınarak, Divan Yolu'ndan Beyazıt Camii'ne getirildi. Namazı kılındıktan sonra, tören için Üniversite merkez binasına getirilerek katafalka koyuldu ve saygı duruşunda bulunuldu. Üniversite Rektörü Prof. Sıddık Sami Onar, Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli, Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Doç. Dr. Nusret Fişek, Prof. Dr. İhsan Rifat Sabar, Dr. Tevfik İsmail Gökçe, III. Ordu Komutanı Org. Refik Tulga tabutunun başında hizmetlerini ve kişiliğini dile getiren birer konuşma yaptılar. Daha sonra eller üzerinde taşınarak bir süre top arabasına koyuldu ve Edirnekapı'daki Şehitliğe getirildi. Vasiyeti üzerine, kendinden 20 yıl önce vefat eden eşi Naile Sağlam'ın yanında toprağa verildi.¹

Cenaze töreninde yapılan konuşmalardan, özellikle o günkü Üçüncü Ordu Komutanı Orgeneral Refik Tulga'nın konuşması, hocanın "hayatımdaki en mesut devre" diye tanımladığı Üçüncü Ordu Sıhhiye Reisliği görevini bir kez daha hatırlamak açısından oldukça önemlidir.

"Orgeneral Refik Tulga

3. Ordu Komutanı

Üçüncü Orduyu, Anadolu'yu ve nihayet Türkiye'yi Çar ve Kral ordularının imhasından kurtaran insan şimdi Şanlı Sancağımıza sarılı tabutu önünde eğildiğimiz bu kutsal varlıktır.

Bir hafta evvel Erzurum'dan hareket ederken İstanbul'a gelmeyi planlamamıştım. Fakat beni, içimdeki bir duygu, bu şehre doğru yöneltiyordu. Şimdi; huzurunda eğildiğim bu mukaddes ölünün tabutu önüne beni sevk eden ve irademe hükmeden kuvveti tahlil edebiliyorum. Bu; O'nun kurtardığı Üçüncü Ordunun erlerinin minnet ve şükranıdır."

1972 yılında, ölümünden 9 yıl sonra TÜBİTAK Hizmet Ödülleri'nden birisi Tevfik Sağlam'a verildi. Ülkemizde tıp öğretiminin gelişmesine büyük emeği geçmesi nedeniyle Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun merhum Tevfik Sağlam'a verilmesini uygun bulduğu ödül, Cumhurbaşkanı tarafından İstanbul Tıp Fakültesi Dekanı'na teslim edildi.^{1,3}

Tevfik Sağlam'ın, yaşamı boyunca onların insana değil tersine insanın onlara değer katabileceğine inandığı tüm ünvanlardan, ödüllere, varlıklardan arınmış olarak dünyayı terk ettiğinde ülkesi ve halkına bıraktığı miras şüphesiz bunca yıl sonra hala yaşıyor.

Bilgi

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bu yazıda "Bir nefes Sıhhat; Tevfik Sağlam'ın Yaşamı" adlı kitabımdan alıntılar yer almaktadır.

Kaynaklar

1. Başustaoğlu A. Bir nefes Sıhhat; Tevfik Sağlam'ın Yaşamı. 1st ed. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; 2016.
2. Sağlam T. Nasıl Okudum?. 1st ed. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları A.Ş.; 1962.
3. Sağlam T. Büyük Harp'te 3'üncü Ordu'da Sıhhi Hizmet. 1st ed. İstanbul: Askeri Matbaa; 1941.